

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

OLIV TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR

VAZIRLIGI

ILMIY
AXBOROTNOMA

2024

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI

- НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК НАМАНГАНСКОГО ГОСУДАРСТВЕННОГО УНИВЕРСИТЕТА
- SCIENTIFIC BULLETIN OF NAMANGAN STATE UNIVERSITY

Ubaydullayeva Muattar O'rinbekovna
Buxoro davlat universiteti o'qituvchisi
Email: muattarubaydullayeva39gmail.com

UDK 81

FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING SHAKLLANISHI VA TARAQQIYOT BOSQICHLARI

Annotatsiya: Tilshunoslikning boshqa sohalari singari frazeologiya ham o'zining shakllanish va taraqqiyot bosqichlariga ega. Frazeologizmlar kelib chiqishi jihatdan juda qadimiy bo'lsa-da, frazeologiya fani qariyb ikki yuz yilni o'z ichiga oladi.[1,14]. Frazeologiya ilmining asoschisi shveytsariyalik olim Sharl Ballidir. U o'zining "Fransuz stilistikasi" (1909) nomli asarida so'z birlashmalari, ya'ni frazeologik birliklarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan. Ferdinand de Sossyur esa sintagma, uning belgilari haqida o'z qarashlarini bayon etgan. Tilda shunday tayyor birliklar borki, ularning lisoniy tabiati ma'nosi va sintaktik xususiyatidan kelib chiqdi, bunday birikmalar tayyor holda, an'anaga ko'ra qo'llanadi, degan edi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, birlashma, frazeologizmlar, birlik, sistema, sintagma, sintaktik, maqol, metal, aforizm.

Убайдуллаева Муаттар Оринбековна
Преподаватель Бухарского государственного университета

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ

Аннотация: Фраzeология, как и другие отрасли языкознания, имеет свои этапы становления и развития. Хотя фразеологизмы имеют очень древнее происхождение, наука фразеология насчитывает почти двести лет. Основоположником науки фразеологии является швейцарский учёный Шарль Балли. В свой труд под названием «Стилистика французского языка» (1909) он включил специальные главы, изучающие словесные ассоциации, то есть фразеологические единицы. Фердинанд де Соссюр высказал свои взгляды на синтагму и ее знаки. Было сказано, что в языке существуют такие готовые единицы, языковая природа которых вытекает из их значения и синтаксических свойств, такие соединения по традиции употребляются в готовом виде.

Ключевые слова: языкознание, ассоциация, фразеология, единство, система, синтагма, синтаксис, пословица, металл, афоризм.

Ubaydullayeva Muattar Orinbekovna
Teacher of Bukhara State University

STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF PHRASEOLOGICAL UNITS

Abstract: Phraseology, like other branches of linguistics, has its stages of formation and development. Although phraseologisms are very ancient in origin, the science of phraseology covers almost two hundred years. The founder of the science of phraseology is the Swiss scientist Charles Balli. In his work entitled "French Stylistics" (1909), he included special chapters studying word associations, that is, phraseological units. Ferdinand de Saussure expressed his views on syntagma and its signs. It was said that there are such ready-made units in the language, whose linguistic nature is derived from their meaning and syntactic properties, such compounds are used ready-made, according to tradition.

Key words: linguistics, association, phraseology, unity, system, syntagma, syntactic, proverb, metal, aphorism.

Kirish

Frazeologiya tilshunoslikning keyingi taraqqiyotida tez rivojlangan sohalardan biridir. Rus va ingliz tilshunosligida frazeologiya ancha ilgari o'rganila boshlangan bo'lsa, o'zbek tilshunosligida bu soha sistemali ravishda o'rganila boshlanganini o'tgan asrning 40-50-

yillariga to'g'ri keladi. Bu davrda Sh. Raxmatullayev (1969), G.A.Bayramov (1970), G.X.Axunzyakov (1974), V.G.Uraksin (1975), L.K.Bayramova (1983), M.F.Chernov (1986) larning doktorlik dissertastiyalari frazeologizmlar tadqiqiga bag'ishlangan.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Shuningdek, bir qancha olimlarning monografiya, darslik va o'quv qo'llanmalari nashr qilinib, frazeologiyaning rivojlanishiga muhim hissa bo'lib qo'shildi. Sh.Raxmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari" nomli monografiyasi bilan tildagi frazeologik birliklarni lug'aviy birlik sifatida o'rganishni asosladi.[2,66].

Jahon tilshunosligida frazeologizmlar keng va tor ma'noda tushuniladi. Frazeologiyaning keng ma'noda tushunuvchi olimlar uning tarkibiga maqollar, matallar, aforizmlarni kiritadilar tor ma'nodagi frazeologiya tarafdorlari esa frazeologik birliklarni ko'chma ma'noli turg'un birliklarni o'rganish bilan cheklanadilar.

V.V.Vinogradov rus frazeologizmlari klassifikatsiyasini ingliz frazeologizmlariga ham joriy etgan.Uning frazeologizmlar tasnif usuli ba'zi hozirgi zamon tilshunoslariga ma'qul bo'lmasada, bu usul semantik birikishiga asoslangan birinchi tasnif usulidir.G.V.Antrushina shuni ta'kidlaydiki, frazeologizmlarda semantik tasnif muhim sanaladi. Frazeologizmlar ma'nosi uning tarkibiy qismlarining ma'nosidan qanchalik ko'p farq qilsa, semantik birikuv darajasida shuncha yuqori bo'ladi.Shunga ko'ra V.V.Vinogradov frazeologizmlarni uch sinfga tasniflaydi.

1. frazeologik chatishmalar (phraseological fusions).
2. frazeologik qo'shilmalar (phraseological units).
3. frazeologik birlashmalar (phraseological collocations or combinations).

Frazeologik chatishmalar-komponentlarining ma'nosi butun birlikning ma'nosiga aloqador bo'lmagan frazeologizmlardir.

Frazeologik birlashmalar o'ziga xos valentlikka ega bo'lgan so'zlardan tashkil topgan. Bunday frazeologik birliklarning komponentlaridan biri o'zining to'g'ri ma'nosida, qolganlari metaforik ma'noda qo'llanadi. Frazeologik birlashmalar ma'lum darajada semantik jihatdan bo'linmasdir.

Shuningdek, A.N.Smurnistkiy, Z.N.Anisimova, A.V.Kumachova, T.N.Derbulova, N.N.Amosova, N.M.Shanskiy kabi qator olimlar tomonidan ilgari surilgan frazeologizmlar klassifikatsiyalari ham mavjud. Bular haqida ishning ma'lum bob va bo'linmalarida to'xtalamiz. Frazeologik birliklar ifoda plani bilan mazmun planning o'ziga xos qarama-qarshiligi va birligi asosida yuzaga keluvchi murakkab hodisa bo'lgani uchun alohida yondashish va o'rganishini talab etadi. Shu sababdan tilda mavjud frazeologik birliklarning leksik-semantik, struktural-grammatik, ekspressiv-uslubiy kabi tasniflari mavjud.

Bu tasniflar frazeologik birliklarning funktsional uslubiy xususiyatlarini tadqiq etish, shu asosda frazeologik lug'atlar tuzish, ularni nutqni ixcham va jozibali bayon etishda foydalanish yo'l-yo'riqlarini belgilaydi. Frazeologik birliklarni ingliz va o'zbek tillarida qiyosiy

o'rganish, madaniyatimiz qadriyatlarini o'ziga xos xalq madaniyatini, urf-odatlarini, uni yangi yuksak pog'onaga ko'tarishini davr taqozo etmoqda.

Natijalar va muhokama

Jahon tilshunosligida frazeologiya tez taraqqiy etayotgan tilshunoslik sohalaridan biriga aylandi. Jumladan, birgina turkiyshunoslikda frazeologiyani sistemali ravishda o'rganish o'tgan asrning 40 – 50 yillarida boshlandi. Shu davrda turli tillardagi frazeologik birliklarni grammatik, leksik – semantik jihatdan o'rganish sohasida muhim yutuqlar qo'lga kiritildi. Turkiy frazeologiyaning boshlovchilari, shubhasiz R. K. Kenesboyev va Sh.U.Raxmatullayevdir. Ularning o'tgan XX asrda yuzaga kelgan tadqiqotlari turkiy frazeologiyaning shakllanishi va taraqqiyotida katta rol o'ynaydi. Shu davrda frazemalarni intensiv o'rganish sohasida muhim yutuqlar qo'lga kiritildi[3,76]. Jumladan, S. N. Muratovning " Turkiy tillarda turg'un so'z birikmalari" nomli monografiyasi, SH.U.Raxmatullayevning "O'zbek frazeologiyasining ayrim masalalari", G. A. Bayramovning " Azarbayjon tili frazeologiyasining asoslari", G.X.Axunzyanovning "Idiomalar(tatar tili materiallari asosida tadqiqoti)", Z.G. Uraksinning " Boshqird tili frazeologiyasi", M. F. Chernovning "Hozirgi zamon Chuvash tili frazeologiyasi", N. Sh. Shammayevning " Ingliz va turkman tillaridagi frazeologik birliklarning chog'ishtirma tadqiqi" nomli doktorlik dissertatsiyasi, bir qancha monografiyalar, nomzodlik dissertatsiyalari, ilmiy maqolalar yaratildi.

Rus tilidagi frazeologik birliklar bilan tadqiqotchilar XVIII asrdan boshlab shug'ullanishmoqda. M.V.Lomonosov rus adabiy tili lug'atini tuzar ekan, bunda so'zlar bilan bir qatorda xalq (Rossiya) maqollari, "frazeslar", va "idiomatizmlar" o'z ifodasini topishi lozimligini alohida ta'kidlagan edi. Rus filologiyasi fani tarixi V.L.Arhangelskiy, E.X. Rot, V.N. Teliya, L.I.Royzenon, Y.A.Malenovskiyning ilmiy tadqiqotlarida keng ifodalangan [4,132].

Frazeologiya nazariyasining ilk tadqiqotchisi shvetsar-fransuz tilshunosi Charl Ballidir. Olim o'zining ikki yirik asari "Stilistika ocherki" (1905) va "Fransuz stilistikasi" (1909) nomli asarlarida so'z birikmalari ya'ni frazeologizmlarni tadqiq etuvchi maxsus boblar kiritgan edi. U o'zining asarlarida frazeologik birliklarning ichki va tashqi belgilarini o'zaro farqlagan edi. U ilmiy tadqiqotida tildagi shunday birliklarning struktural xususiyatlari tashqi belgilari, semantik tabiati esa uning ichki belgilari hisoblanishini ko'rsatib o'tadi. Ferdinand de Sossyur esa "Umumiy tilshunoslik kursi"(1916) asarida sintagma, uning birliklari haqida fikr yuritadi. Ingliz tilshunosligidagi frazeologizmlarning aksariyati "Oxford Dictionary Of English Idioms", "Longman Dictionary of English Language and Culture", "Word worth Dictionary of Phrase and Fable" kabi lug'atlarda berilgan. A.V.

Kuninning "Англо – русский фразеологический словарь" (-М.1984); Smit L.P. "Фразеология английского языка" (-М.1959), E.M.Soloduxaning "Проблемы интернациональной фразеологии (на материале языков славянской, германской, и романской групп)" doktorlik dissertatsiyasida, I. Xrazinikaning "Библиизмы в русской фразеологии" nomzodlik dissertatsiyasida frazeologik birliklarning semantik-grammatik xususiyatlari tahlil qilingan [5,86]. Umuman olganda, frazeologiya keyingi yillarda tez suratlar taraqqiy etayotgan tilshunoslik sohalaridan biriga aylandi. Bu soha juda ko'p mamlakat olimlarining diqqatida bo'ldi. Frazeologik birliklarning tabiati va hosil bo'lish usullari A. M. Babkin, Y. A. Gvozdev ishlarida uchraydi. Frazeologik birliklarning o'zaro sinonimik, antonomik, variantdoshlik, omonimik xususiyatlari M.N Shanskiy, A. M. Melerovich, V. A. Yatselinka ishlarida keng tahlilga tortilgan.

Iboralarning morfologik strukturasi va paradigmikasi haqidagi ilmiy asoslangan nazariyalar V. P. Jukov, A. M. Chepasova, L. V. Selgetkova tomonlaridan tadqiq qilingan. Frazeologik birliklarning gap tarkibidagi sintaktik vazifalari S. G. Gavrin, L. A. Kim, O. V. Shovkunova ishlarida ko'rsatib berilgan. Iboralarning qiyosiy, qiyosiy-tipologik tahlil masalalarini R. I. Popovich va boshqalarning ishlarida ko'rish mumkin. Baynalminal frazeologiya masalalari V. V. Akfenko, E. M. Soloduxaning ilmiy asrlarida asoslab berilgan. Ularning ishlari asosan ingliz va rus tillarida qiyosiy tipologiyasiga qaratilgan. Bunda frazeologik birliklar ikki til misolida tahlil qilingan.

Shuningdek, badiiy va publitistik uslub frazeologiyasi masalalari ham tilshunoslikda keng o'rganilgan. Bu soha V. N. Vakurov, M. A. Baxina, A. G. Lomov, I. Y. Lepeskov ishlarini misol tariqasida keltirish mumkin. Ilmiy ishlardan tashqari tilshunoslikda darslik va qo'llanmalar ham yaratilgan. A.V.Kunin, N.M.Shanskiy, V.P.Jukovalar frazeologiyaga oid yaratgan darslik va monografiyalari shular jumlasidandir. Frazeologiya va frazeologiyaning shakllanish tarixini o'rganishga L.I.Rayzenon, M.M.Kopilenko, E.X.Rog, V.N.Teliya, Y.A.Malenovskiy kabi yetuk olimlarning ishlari bag'ishlanganligini ko'rish mumkin [6,8-10].

Jahon tilshunosligida frazeologiyaning germanistika va romanistikasi erishgan yutuqlari bevosita yetuk olimlar N.N.Amosova, A.V.Kuninlarning ingliz frazeologiyasi tadqiqiga bag'ishlangan ishlari katta ilmiy qiymatga ega. Nemis frazeologiyasining rivojlanishida I.I.Chernisheva, A.D.Rayxshteyn xizmatlari ulkan bo'lsa, fransuz frazeologizmlari ustida V.G.Gok, N.N.Kirilova, A.G.Nazaryan ilmiy tadqiqotlar olib borganlar.

O'tgan XX asrning so'ngi qirq yilida hamdo'stlik mamlakatlarida frazeologiya sohasida ilmiy qimmatga ega bo'lgan yuzlab ishlar yuzaga keldi. Ozarbayjon tilshunosligida bu sohada K.Y.Aliyev, G.A.Bayramov,

A.Gurbanov kabi olimlar ilmiy izlanishlar olib borib, frazeologiya ilmining rivojlanishiga katta hissa qo'shganlar. Arman, boshqird, gruzin, tilshunosligida ham frazeologiya masalalari keng o'rganilgan. P.S.Bediryani, Y.U.Gevorkyan, Z.G.Uraksin, A.L.Onlani, A.A.Taxanshvili kabi olimlarning ilmiy izlanishlari aynan frazeologiya ilmining taraqqiyoti bilan bevosita bog'liq [7,10-13].

Frazeologiya tilshunoslikning alohida mustaqil sohasi sifatida shakllandi. Taniqli frazeolog olimi N.N.Amosova to'g'ri ta'kidlaganidek "bu lingvistik sohaning shakllanishi va taraqqiyoti ko'plab frazeolog olimlarning turli tillar bo'yicha olib borgan tadqiqoti samarasidir". Tilshunoslikda frazeologiya fanining rivojlanish tarixini uch davrga bo'lib o'rganish mumkin:

1. XVIII asrning o'rtalaridan XX asrning 30 yillarigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Bu davr frazeologik tadqiqotlarning yo'lga qo'yilishidir. Birinchi davrda yetuk tilshunos olimlar M.V.Lomonosov, V.I.Dal, A.A.Potebnya, F.F.Fortunatov, F.I.Buslayev, Charl Balli, A.A.Shaxmatovlarning ilmiy faoliyati rivojlandi va sohaning shakllanishida poydevor vazifasini o'tadi. O'sha davrda frazeologiya, leksikologiya, leksikografiya, ya'ni amaliy lug'atshunoslik obyekti bo'lib xizmat qilgan va asosan frazeologik birliklarning lug'atlarda aks ettirishi, ularning ma'nosini, etimologiyasini izohlashga alohida ahamiyat berilgan.

2. XX asrning 30-50 yillari frazeologiya sohasining rivojlanishida ikkinchi davr hisoblanadi. Bu davrni frazeologiyaning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanishi davri ham deyish mumkin [8,96-99]. Bu davrda yetuk tilshunos olimlar Y.D.Polivanov, V.V.Vinogradov, S.I.Abakumov, G.K.Danilov, G.O.Vinokur, A.I.Yefimov kabi tilshunoslar frazeologiya sohasida samarali mehnat qilib, qator ilmiy asarlar, monografiya, darsliklar yaratdilar. Bu davrda ko'plab nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalari frazeologizmlar tadqiqiga bag'ishlandi [9,12].

3. XX asrning 60 yillaridan boshlab hozirgacha frazeologiya sohasining uchinchi davridir. Bu davr frazeologik tadqiqotlarda va metodlarning qo'llanishi, frazeologik nazariyalarning rivojlanishi bilan bog'liq. Bu davrda ko'plab tadqiqotlar yuzaga keldiki, frazeologiya alohida soha sifatida tilshunoslikda o'z o'rni va mavqeiga ega bo'ldi. Prof. Y.A.Malinovskiy "XX asrda rus frazeologik nazariyasining shakllanishi" nomli monografiyasini yaratdi. Monografiyada olim XX asrda frazeologik ta'limotning shakllanish tarixini 4 davrga bo'ladi:

1) XX asr boshlarida rus tilshunosligida vujudga kelgan frazeologik ta'limot (1900-1920 yillar);

2) Ulug' vatan urushigacha bo'lgan davrda rus tilshunosligida frazeologik ta'limotning taraqqiyoti (1920-1940 yillar);

3) XX asrning 50-60 yillarida rus tilshunosligida frazeologik ta'limotning rivojlanishi;

4) XX asrning 70-80 yillarida rus tilshunosligida frazeologik ta'limotning taraqqiyoti.

5) Frazeologiya sohasining alohida fan sifatida rivojlanishida V.V.Vinogradovning xizmatlari salmoqlidir. U o'zining ilmiy asarlarida frazeologizmlarni uch sinfga bo'lgani haqida aytib o'tgan edik.

Frazeologizmlarning komponentlarining ma'nolari butun birliklarining ma'nolariga aloqador bo'lmagan birliklar frazeologik chatishmalardir.

Masalan: **heavy father** – teatr asaridagi asosiy rol; **to kick the bucket** – o'lmoq; **red tape** – byurokratik metod kabi frazeologizmlar yaxlit holda bir ma'no beruvchi frazeologizmlardir.

Frazeologik chatishmalar ma'nosi butunlay o'zgargan so'z birikmasidir. Ammo frazeologik qo'shilmalardan farqli o'laroq ularning ma'nolari tarkibiy qismlarining ma'nolaridan anglashilmaydi [10,17].

Frazeologik qo'shilmalar ma'nosi bir butun frazeologizmning frazeologik ma'nosidan anglashiladigan frazeologizmlardir. Metaforaga asoslangan ma'no ko'chish aniq va oydindir. Frazeologik qo'shilmalarning leksik komponentlari eng turg'un iboralar hisoblanadi. Masalan: **to look a gift horse in the mouth** (to examine a person critically; to find fault with smth one gained without effort); **to ride the high horse** (to behave in a superior, haughtily, overbearing way); **a big bug** (a person to importance); **to fish out of water** (a person situated uncomfortably outside his usual or proper environment) [11,67].

Frazeologik material murakkab va ko'p aspektli bo'lgani uchun keying yillarda u turli xil metodlar, usullar yordamida o'rganilmoqda. Bu o'rinda frazeologik birliklarni o'rganishning quyidagi metod va usullarini alohida ta'kidlashga to'g'ri keladi: **Identifikatsiya metodi**. Uning yirik vakillari sifatida yetuk tilshunos olimlar Sharl Balli va A.V.Kuninlarni aytib o'tish joiz. **Kontekstologik metod**. Uning vakili N.N.Amosova bo'lib, asosan matnlar tarkibida keladigan frazeologik birliklarni o'rgangan. Shuningdek, [12,89] **variatsion metod** (V.L.Arxaevskiy), **frazeologik applekatsiya metodi** (V.P.Jukov), **struktural-tipologik metod** (L.I.Rayzenzon, Y.K.Avaliani, Y.P.Solodub), **komparativ metod** (S.G.Gavrin), **iboralarni semantik doiralar asosida o'rganish metodi** (M.G.Tashev), **leksema va frazemalarni denotativ va konnotativ semalarga ajratib o'rganish metodi** (M.M.Kopilenko) kabilar. Yuqorida sanab o'tilgan metodlar bir-birini to'ldiradi va frazeologik birliklarning xilma-xil turlari, paradigmatic va sintagmatic xususiyatlarini, valentlik imkoniyatlarini chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Frazeologik birliklar mazmun planiga ko'ra leksik birliklarga yaqin turadi, ifoda planiga ko'ra ular sintaktik birlik (so'z birikmasi, gap)larga yaqindir. Ammo frazeologik birliklar so'zga ham, so'z birikmasiga ham,

gapga ham to'la ma'noda teng emas. Frazeologiya masalalarini o'rganish, bu sohani tadqiq etish, uning mustaqil lingvistik soha sifatida shakllanishiga sabab bo'ldi. Tilshunoslik fanini nazariy va amaliy jihatdan boyitdi. Lekin bundan frazeologiya sohasiga doir o'rganilmagan muammolar qolmadi degan xulosa kelib chiqarilmaydi lozim. Frazeologizm atamasi turkiyshunoslikda ham turlicha ma'nolarni ifodalash uchun xizmat qilgan. XIX asrda yashagan turkiyshunos olim Mirza Kozimbek o'sha davr ananalaridan kelib chiqib, rus tilida yozilgan boshqa tasviriy grammatikada bo'lganidek o'z asarida "faza" so'zini "jumla", "gap" ma'nosida qo'llagan. Frazeologik birikma deyilganda esa so'zdan yirik til birliklarini tushungan. Ozarbayjon tilshunoslari B.Cho'ponzoda va F.Og'azoda "Turk tili grammatikasi" asarida til ilmining bo'limlari haqida fikr yuritib, "Semasiologiya", "Stilistika" atamalarini bilan birga o'sha davrda tilshunoslikda keng qo'llanishda bo'lgan "idiomatizm" atamasiga qarshi "idiotizm" so'zini ishlatgan. Frazeologiya turkiyshunoslikda nisbattan yosh sohalardan biridir, chunki uni sistemali ravishda o'rganish, frazeologik birliklarning semantik-grammatik funksional xususiyatlarini o'rganish XX asrning 40-50 yillaridan boshlandi. Frazeologik birliklarning funksional jihatdan so'zga yaqin ekanligini hisobga olib, ayrim tilshunoslarni leksik so'z birikmalari yoki leksik birliklar deb hisoblaganlar hamda sintaksis yoki yasaliq sohalarning o'rganish obyekti doirasiga kiritganlar. Rus tilshunosligida bo'lganidek, turkiyshunoslikda ham frazeologiya doirasini tor va keng ma'noda tushunish ham davom etmoqda. Frazeologizmlarga keng ma'noda barcha turg'un birikmalar (maqollar, matallar, idiomatik birliklar, ularning noidiomatik turg'un frazeologik guruhlari va juft so'zlar) kiradi. Ularning birlashtiruvchi umumiy xususiyati turg'unlik va tilda tayyor holda mavjudligidir.

S.K.Kensboyev frazeologiyani tor ma'noda tushunish uchun bevosita asos bo'ladigan guruhlarni alohida ajratib ko'rsatgan. Tilshunoslikda "frazeologiyaning obyekti alohida ajratilgan til birligi sifatida qo'llanuvchi turg'un so'z birikmalardir" degan fikr mavjud. Bu fikr olg'a surilgach, tilda "turg'un birikma" tushunchasining mohiyatini ochib beruvchi ilmiy ishlar yuzaga keldi. Frazeologik birliklar turg'un birikmalardan farq qiladi. Bu farqlar quyidagilar:

a) semantik yaxlitlik; b) obrazlilik; c) ko'chma ma'nolilik [13,67].

Frazeologiya sohasida qiyosiy-tipologik tadqiqotlar olib borish frazeologiyaning umumnazariy muammolarini hal etishga keng yo'l ochadi. Umuman olganda frazeologik birikmalarning shakllanish manbalarini etimologik jihatdan tahlil etishga nisbattan ancha keng mazmunga ega. Bu umumfilologik muammo bo'lib, eng qadimgi, dastlabki filologik modellarning shakllanish bosqichlarini aniqlash muhim semiotik masala sanaladi. Frazeologik

birikmalarni turli narsa, hodisa va joy nomlari, kishi nomlari bilan bog'liq o'rganish ham hozirgi zamon tilshunosligida dolzarb masalalardan sanaladi. Til tadqiqotchisi D.Niyazmetova "Ingliz tilida oziq-ovqat komponentli frazeologizmlarning lingvistik tadqiqi" (Bibliya materiallari) maqolasida frazeologizmi lingvokulturologiyada o'rganish dolzarb va munozarali masalalardan biri ekanligini ta'kidlaydi [14,68-70]. Bibliyaga bog'liq bo'lgan oziq-ovqat komponentli frazeologizmlarning semantik, lingvokulturologik xususiyatlarini aniqlashda, lug'atlarni tahlil qilishda lingvistik tahlil va statistik metodlar qo'llanishini kuzatish mumkin.

Muqaddas diniy kitobdan kelib chiqqan so'z va iboralar S.Stoffenning "Studies in English, Written and Spoken" kitobida keng taqdim qilingan. "Scriptural phrases and Allusions in Modern" bobida olim Bibliya iboralarini va ularning etimologiyasini o'rganib ilmiy jihatdan tahlil qilladi. G'arb tilshunosligida biblizmlarni o'rganish yana L.P.Smit nomi bilan bog'liq. U o'zining "Ingliz tili frazeologiyasi" kitobida Bibliya iboralariga alohida bo'lim bag'ishlab, ularni o'rgangan. Muallif "Ingliz tilidagi Bibliya abarotlari va iboralarining soni shu darajada ko'pki, ularni yig'ish va sanab chiqish oson vazifa emas" deb yozadi. L.P.Smit ingliz tili nafaqat bir talay Bibliya so'zlarini, balki o'zida qadimgi Yevrey va Yunon idiomalari so'zma-so'z tarjimasini namoyish qiladigan bibliya idiomatik iboralarini ham o'z ichiga oladi deb ta'kidlaydi. Tahlillar natijasida Bibliya bilan bog'liq bo'lgan oziq-ovqat komponentli frazeologik birikmalarga misol qilib quyidagilarni keltiramiz:

© *Adam 'apple* – qo'shtomoq, kekirdak olmasi;

The apple of Sodom – chiroyli, ammo aynigan ho'l meva;

Milk and honey – to'kin-sochinlik, mo'l-ko'llik;

Manna from heaven – zor-intizor bo'lib kutmoq;

A forbidden fruit – ta'qiqlangan ho'l meva [15,32].

Bibliyaga asoslangan frazeologizmlar ingliz tilidagi oziq-ovqat komponentli frazeologizmlar tarkibida "apple", "bread", "milk", "fat", "olive" kabi oziq-ovqat nomlari mavjud. Ingliz tilida joy nomlari bilan bog'liq frazeologik birliklar ham mavjud. Ularning tahlil va tadqiq tadqiqoti M.Rajabovanning ilmiy ishida uchraydi. Joy nomlarini o'rganish nafaqat tilshunoslikning, balki tarix va geografiyaning obyektini sifatida ham qaraladi. Joy nomlari bilan kelgan frazeologizmlar tarkibida lingvomadaniy tadqiq qilish, ularning milliy, madaniy tomonlarini yoritib berish zamonaviy tilshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Joy nomlari bilan bog'liq frazeologizmlarga quyidagi birliklarni misol qilib keltirish mumkin: *have kissed the Blarney stone* – tilyog'lamachi, xushomadgo'y. Irlandiyada Blarni qasri oldida katta bir tosh bo'lib, ingliz xalqi afsonalariga ko'ra, bu toshni o'pgan odam xushomadgo'ylik, laganbardorlik illatiga ega bo'ladi; *go for*

a Burton – o'lmoq, ko'z yummoq, izziz yo'qolmoq. Barton – Staffordshir viloyatidagi pivo ishlab chiqaradigan kichik shahar. Bu iborani britaniyalik uchuvchilar birinchi marta II jahon urishi davrida o'zlarining urushda halok bo'lgan quroldosh do'stlarini eslab ishlatgan. L.P. Smit ingliz tili nafaqat bir talay Bibliya so'zlarini, balki o'zida qadimgi Yevrey va Yunon idiomalari so'zma – so'z tarjimasini namoyish etadigan Bibliya idiomatik iboralarini ham o'z ichiga oladi, deb ta'kidlaydi. Masalan, Adam's apple – oziq-ovqat komponentli frazeologik birlik – "qo'shtomoq", "kekirdak olmasi" deb tarjima qilinadi.

- George entered the office of the property broker, a little bold, old man with a thin neck and prominent **adam's apple**.

A forbidden fruit – ta'qiqlangan ho'l meva

- It is somewhat ironic that many places which need water most critically have herge reserves their front yard – California and Texas for example. Yet the salt in the sea water makes it **a forbidden fruit**.

Muqaddas diniy kitob Bibliya ingliz tilidagi ko'pgina oziq-ovqat komponentli frazeologizmlarning kelib chiqishiga asosiy manba hisoblanadi.

Kasbga oid frazeologizmlar ham tilning lug'at sostavini boyitishga xizmat qiladi. Har bir kasbga oid frazeologik birliklar ingliz tilida mavjud bo'lib, ularning leksik-semantik, grammatik va uslubiy xususiyatlarini tahlil qilish asosiy maqsadimizdir.

Kasbga oid frazeologik birliklar so'zlashuv nutqidan tashqari badiiy(uslubda) nutqda ham ko'p uchraydi. Ular badiiy asar tilini boyitadi, uning obrazlilikini hamda emotsional-ekspressivligini ta'minlaydi [16,90].

Masalan: **baker – nonvoy** ; shu so'z bilan kelgan frazeologik birliklar :

to spell the baker; baker's dozen; to candlestie maker; pull baker.

- Mrs. Yoe has been out of a dozen times, looking for you pip. And she's out now, making it a **baker's dozen**. (Ch. Dickens.)

Hunter – ovchi ; lion hunter

- They could see the tall figure and loose many of the lion hunter dominating the little group. (E. Hemingway)

Nurse – dry nurse

- But, didn't you tell me you were going to make a genius of him? I know what that means

You will **dry nurse** him tell some day he is able to understand you. (H.de Balzak)[17,97].

Xulosa

Xullas, frazeologik birliklar qaysi tilga yoki mavzuga oid bo'lmasin ular til egasi bo'lgan xalqning turmush tarzi, urf-odati, milliy madaniyati, og'zaki ijodda tasvirlangan ruhiy kechinmalari, bugungi va ertangi kun orzu – istaklari ifodasi asosida yuzaga keladi. Boshqacha aytilganda frazeologizmlar xalq tomonidan yaratilgan til birligidir. Shu sababdan frazeologizmlarda intensivlik ifodalash

darajasi ham kuchlidir. Intensivlikni ifodolovchi frazeologik birliklar struktural tahlili natijasiga ko'ra adv+verb modelining faolligi qayd etiladi.

Frazeologik birliklarning semantik tasnifi tilshunoslar tomonidan turli mezonlar asosida tahlil qilingan. Professor N.N. Amosovning tasnifida frazeologik birliklar ikki guruhga ajratiladi.

1. Idiomalar

2. Frazemalar

Frazemada so'zning birinchi komponenti o'z ma'nosida ikkinchi komponenti esa idiomatik ma'noda bo'lib, ular bir – biri bilan shu tarzda bog'lanadi.

- To earn good money – to earn a lot of money

Idiomada har ikki komponent ham idiomatik ma'noda bo'ladi.

- A pretty kettle of fish – a mix up, a great state of confusion.

It refers to a situation, not a person.

Intensivlikni ifodalashda so'z ma'nosini kuchaytirishda idiomalar ustunlikka ega. Shunday qilib, umumtilshunoslikda frazeologiya alohida soha sifatida shakllandi, keying yillarda uning o'rganish obyekti kengaydi, shu asosda ilmiy ishlar yuzaga keldi. Frazeologik lug'atlar yaratildi, darslik va o'quv qo'llanmalari paydo bo'ldi. Frazeologik birliklarning funksional- uslubiy xususiyatlari ham tadqiq etildi, uning taraqqiyot bosqichlari belgilandi. Taraqqiyot bosqichlarining har birida frazeologik birliklarning ma'lum bir til doirasida semantik- leksik, grammatik xususiyatlari alohida ilmiy ishlar asosida tahlil qilindi. Frazeologik birliklarning uslubiy maqsadlarda ijodiy foydalanish usullari adabiy til normasiga yangi shakllanayotgan frazeologiya ilmining rivojiga ulkan hissa bo'lib qo'shiladi. Shuningdek, frazeologik birliklar tilda qator funksiyalarni bajarishi ilmiy asoslandi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Antrushina G.V. English Lexicology. – M. 1985.
2. Bafojeva M. Badiiy nutqda frazeologik sinonimlardan foydalanish. – T.: O'TA. 2003. 2-son.B.43-45.
3. Doniyorov X. Yo'ldoshev B. Adabiy til va badiiy stil. – T.: Fan. 1988.
4. Федуленкова Т.Н. Английская фразеология. – Архангельск, 2000.132с.
5. Gizburug G.V. A Course in Modern English Lexicology. – M. 1966.
6. Haydarov A., Choriyeva Z. Ingliz tilida frazeologik birliklarning semantik-grammatik va uslubiy xususiyatlari. Tilning leksik-semantik tizimi va qiyosiy tipologik izlanishlar: sinxroniya, dioxroniya materiallar to'plami. – T.: Muharrir. 2012. –B.8-10.
7. Haydarov A., Jo'raqulova G. Frazeologik iboralar tarjimasida. Tilning leksik-semantik va qiyosiy tipologik izlanishlar: sinxroniya, dioxroniya materiallar to'plami. – T.: Muharrir. 2012. –B.10-13.
8. Hojiyeva Z. Выявление национально-культурной специфики фразеологических единиц: Современные подходы. – BuxDU Ilmiy Axboroti. 2012. № 3 (47). –B.96-99.
9. Jann Huizenga "Stories and idioms for real life" Oxford University Press.2000.
10. Кунин А.В. Курс фразеологии современного английского языка.–М. 1986.
11. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. – М.1967.
12. Mamatov A.E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanishi. – T. 1997.
13. Mamatov A. E. O'zbek tilida frazeologizmlarning shakllanishi masalalari. – T.: O'TA.2001.3-son.
14. Mamatov A. Almamatova Sh. Farzeologik transpozitsiya va uni o'rganish haqida. Uslubshunoslik va frazeologizmning dolzarb muammolari. Ilmiy-nazariy konferensiya materiallari. – Samarqand. 2007.-B.68-70.
15. Mamatov A. E. "Frazeologik stilistika masalalari" T; 1992.
16. Mamatov A. "Hozirgi o'zbek adabiy tilida leksik va grammatik norma muammolari" T; 1991.
17. Narimonova Z. Frazeologik iboralarning tarjimasida.-T.:O'zMU to'plami. 2007.

Baho leksikasi va turg'un birikmalarining matn ekspressivligini ta'minlashdagi o'rni.

N.Ochilova..... 606

Sport sharhlarida terminlarning ahamiyati.

X.Sarimsokov..... 609

Tarjima san'atida ayrim umumiy va xususiy holatlar.

N.Salamova..... 612

Qiyosiy tarixiy tilshunoslik va kichraytirish funksional - semantik maydoni.

N.Mamatqulova..... 616

O'zbek tili konchilik terminografiyasi tizimining muammoli masalalari.

D.Qodirova..... 620

Antroposentrik paradigmada pragmalingsvistika.

F.Raximova..... 624

Гендерные исследования в литературе: анализ гендерных ролей, представлений о половой идентичности и феминистский подход.

M.Yusupova..... 628

Rus tilini chet tili sifatida o'qitishda o'yin texnikasi va usullarini qo'llash orqali talabalarning motivatsiyasini oshirish.

Ch.Boyodullayeva..... 632

Фразеология в английских произведениях.

Z.Safarova..... 636

The multifaceted world of intertextuality in neil gaiman's literary universe.

Sh.Sadieva 639

Tohir Malik qissalarida erkin o'xshatishlarning qo'llanilishi.

U.Turakulova..... 643

Iqtisodiy- moliyaviy terminlarning ilmiy-nazariy asoslari (o'zbek, ingliz va koreys tillari misolida).

K.Tojiyeva..... 648

O'zbek kommunikativ nutq odatida haqorat turlarining ifodalanishi.

Z.Tuxtasinova..... 653

Vaqt ifodalovchi o'zlashma birliklar nominatsiyasining madaniy xususiyatlari.

U.Qo'ziyev, M.Hoshimova..... 658

Frazeologik birliklarning shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari.

M.Ubaydullayeva..... 664

Cho'lpon publitsistik maqolalarining leksik xususiyatlari tahlili.

Y.Uzoqova..... 670

Eduard sepir va uning «til» asari haqida.

D.Yuldasheva..... 673

Chustiy musammatlarining o'ziga xosliklari.

M.Otaxanova..... 677

Talabalarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda ingliz tili kommunikativ grammatikasini o'rgatishning o'ziga xos xususiyatlari.

S.Misirov..... 681

Когнитивные аспекты интерпретации знаний о мире посредством цветообозначений.

A.Bazarbaeva..... 684

Актуальные цифровые ресурсы для изучения русского языка как иностранного.

C.Mirzакбарова..... 687

Yuhyi-L-Izom Avsofi Birla Muttasif.

A.Qurbonov..... 692

Pirimqul Qodirovning Abdulla Qodiriy haqidagi adabiy-estetik qarashlari tahlili.

X.Sattorzoda..... 697

Особенности использования технических оборудования в формировании речевой компетенции на уроках рки.

H.Rahmadjonova, O.Ahmadjanov..... 700

Tilni egallashda lisoniy va madaniy dunyoqarashning roli.

A.Qo'ldashev..... 704